

Maria Jerszow

Absolwentka Studiów Doktoranckich
„Modernizacja struktur społeczno-gospodarczych w Polsce
w warunkach członkostwa w UE”
w Szkole Głównej Handlowej
e-mail autora: mariajerszow@poczta.onet.pl

USAMODZIELNIENIE PEŁNOLETNICH WYCHOWANKÓW PIECZY ZASTĘPCZEJ

Streszczenie

Artykuł przedstawia proces usamodzielnienia pełnoletnich wychowanków opuszczających system pieczy zastępczej, zarówno rodzinnej, jak i instytucjonalnej, w Polsce. W pierwszej części omówione są aspekty prawne zagadnienia, następnie przedstawiona została skala zjawiska w Polsce. W dalszej części artykułu opisany jest przebieg procesu usamodzielnienia, najważniejsze elementy, dostępna pomoc ze strony państwa. Część końcowa zawiera wnioski i rekomendacje dotyczące efektywności procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej w Polsce.

Słowa kluczowe: proces usamodzielnienia, piecza zastępcza, wychowankowie pieczy zastępczej

Klasyfikacja JEL: I38

Wprowadzenie

Osiągnięcie pełnoletności jest ważnym momentem w życiu człowieka. Najczęściej to moment symboliczny, w jego sytuacji życiowej niewiele się zmienia, nadal mieszka z rodzicami i nie musi odpowiadać za swoje utrzymanie, zdobycie pracy, miejsca do mieszkania. Jest jednak grupa osób, dla których osiągnięcie pełnoletności wiąże się z wielką zmianą, są to osoby pełnoletnie opuszczające system pieczy zastępczej¹. Opuszczając rodzinną² lub instytucjonalną pieczę zastępczą³, młody człowiek musi radzić sobie praktycznie sam, nie mając pomocy swojej rodziny, nie mając oszczędności, często mieszkania ani pracy. W porównaniu z rówieśnikami w rodzinach, ci młodzi ludzie są bardziej narażeni na bezdomność, bezrobocie, wejście w konflikt z prawem oraz problemy rozwojowe i zdrowotne⁴.

Państwo zajmuje się w ramach polityki społecznej osobami opuszczającymi pieczę zastępczą zarówno w Polsce, jak i w innych krajach Unii Europejskiej. Do sytuacji osób usamodzielnianych szczególnie nawiązuje definicja Auleytnera, która przedstawia politykę społeczną jako „działalność państwa, samorządów i organizacji pozarządowych, której celem jest poprawa położenia materialnego, asekuracja przed ryzykiem życiowym i wyrównywanie szans życiowych **grup społeczeństwa ekonomicznie i społecznie najsłabszych**”⁵. Definicja ta dotyczy również opisywanej grupy młodych ludzi, pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej, zarówno instytucjonalnej, jak i rodzinnej, którzy w wieku, kiedy ich rówieśnicy w rodzinach nie martwią się o swój byt, muszą utrzymywać się sami, decydować o swoim życiu, uczyć się, pracować, godzić obowiązki dorosłego człowieka z obowiązkami ucznia, jeśli kontynuują naukę.

W artykule są przedstawione zagadnienia związane z usamodzielnieniem wychowanków opuszczających pieczę zastępczą, a także są omówione możliwości wsparcia ich w tym procesie przez państwo i rozwiązania stosowane w praktyce, przede

¹ System pieczy zastępczej – zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców.

² Rodzinna piecza zastępcza – rodzina zastępcza lub rodzinny dom dziecka to formy pieczy zastępczej, tworzone przez małżonków lub osobę niepozostającą w związku małżeńskim, u których umieszczone jest dziecko w celu sprawowania nad nim pieczy zastępczej.

³ Instytucjonalna piecza zastępcza – piecza sprawowana w formie placówki opiekuńczo-wychowawczej, regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej, interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego.

⁴ *State Policies to Help Youth Transition Out of Foster Care*, National Governors Association, Center for Best Practices, USA, www.nga.org.

⁵ J. Auleytner, K. Głąbicka, *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*, PWST, TWP, Warszawa 2000, s. 16.

wszystkim w Polsce. Artykuł ma za zadanie zwrócić uwagę czytelnika na zagadnienie usamodzielnienia z pieczy zastępczej, przedstawiając to całościowo, aby dać obraz wsparcia, jakie otrzymują wychowankowie opuszczający rodziny zastępcze czy domy dziecka, a jednocześnie wskazać na niedoskonałości istniejącego systemu usamodzielnienia absolwentów pieczy zastępczej.

1. System pieczy zastępczej – aspekty prawne

Osoba usamodzielniana to osoba opuszczająca, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną. Proces usamodzielnienia ma na celu wejście osoby usamodzielnianej w dorosłe, samodzielne życie w integracji ze środowiskiem.

Usamodzielniani wychowankowie⁶ pieczy zastępczej otrzymują pomoc na podstawie dwóch różnych ustaw w zależności od tego, w którym momencie opuścili pieczę zastępczą. Jeśli wychowanek opuścił pieczę zastępczą przed 1 stycznia 2012 r., mają zastosowanie: Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej⁷ z dnia 23 grudnia 2004 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2009 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej. Jeśli wychowanek opuścił rodzinę zastępczą lub placówkę opiekuńczo-wychowawczą po 1 stycznia 2012 r., zastosowanie ma Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (zwana dalej: ustawa o wspieraniu rodziny).

Wsparcie usamodzielniających się wychowanków należy do zadań powiatu. Osoba, która opuszcza po osiągnięciu pełnoletności rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub placówkę opiekuńczo-terapeutyczną, ma możliwość otrzymania pomocy materialnej. Może to być pomoc na kontynuowanie nauki, pomoc na tzw. usamodzielnienie lub pomoc na zagospodarowanie. Wychowanek może także uzyskać pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych lub pomoc w uzyskaniu zatrudnienia. W pomoc wychowankom zaangażowanych jest wiele instytucji, jednak jak pokazała kontrola Najwyższej Izby Kontroli z 2014 r. (dalej nazywana kontrola NIK), pomimo podejmowanych

⁶ Usamodzielniani wychowankowie – wychowankowie opuszczający po osiągnięciu pełnoletności pieczę zastępczą instytucjonalną lub rodzinną.

⁷ Obecnie Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

działań, „nie istnieje skuteczny system pomocy dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej”⁸.

Brak jednolitych unormowań prowadzi do nierównego traktowania poszczególnych grup wychowanków. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. przewiduje mniejszą pomoc dla osób przebywających w rodzinach spokrewnionych, inna też jest definicja rodziny zastępczej spokrewnionej⁹ i rodziny niespokrewnionej¹⁰.

2. Skala zjawiska w Polsce

W celu dobrego rozpoznania skali zjawiska, należy z jednej strony przedstawić liczby obrazujące badane zjawisko, a z drugiej strony pokazać je na tle populacji innych dzieci i rodzin. Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej jest to sytuacja nietypowa i dotyczy mniej niż jednego procenta populacji w wielu od 0 do 19 lat. Jednak każde dziecko umieszczone w pieczy zastępczej wymaga szczególnie uważnego traktowania, gdyż jego sytuacja życiowa jest skomplikowana. W tabeli 1 pokazano, ilu wychowanków przebywało w pieczy zastępczej, zarówno instytucjonalnej, jak i rodzinnej, w latach 2005–2017 w Polsce.

Tabela 1. Dzieci przebywające w pieczy zastępczej w latach 2005–2017

Wychowankowie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Rodzinnej pieczy zastępczej	49667	51342	52729	53357	54344	53798	54160	57885	57820	57422	56766	56150	55761
Instytucjonalnej pieczy zastępczej	20190	20663	19774	19271	19931	18982	19000	19184	19252	19229	18876	17514	16856

Źródło: *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2018 roku*, GUS, Warszawa 2018, s. 20.

Jak wynika z tabeli 1, od wielu lat można obserwować proces zwiększania się udziału rodzinnej pieczy zastępczej w sprawowaniu opieki zastępczej. W 2005 r.

⁸ Informacja o wynikach kontroli NIK, *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, Nr ewid. 189/2014/P/14/45/KPS, s. 7.

⁹ Rodzina zastępcza spokrewniona – według ustawy o wspieraniu rodziny z 2011 r. tworzą ją małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, będący wstępnymi lub rodzeństwem dziecka. Według przepisów obowiązujących przed wejściem w życie ustawy o wspieraniu rodziny z 2011 r., zastępczym rodzicem spokrewnionym z dzieckiem mogli być: babcia, dziadek, rodzeństwo dziecka, rodzeństwo rodziców oraz inni krewni lub powinowaci, gdyż formalnie kwestia ta nie była zdefiniowana. Zakres ten był szeroki i wykraczał poza krąg osób, które Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (DzU nr 9, poz. 59, z późn. zm.) zobowiązywała do alimentacji.

¹⁰ Rodzina zastępcza niespokrewniona – w myśl aktualnych przepisów, rodzina tworzona przez osoby niebędące wstępnymi ani rodzeństwem dziecka.

w pieczy rodzinnej przebywało 71% dzieci spośród dzieci przebywających w pieczy zastępczej, a w 2017 r. już 76%. Coraz więcej mówi się o tym, że dla dziecka naturalnym środowiskiem jest rodzina, a nie placówka, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze sprawowania pieczy zastępczej. W Polsce nie poddaje się analizie zjawiska badanego w Wielkiej Brytanii, zwanego „*kinship care*”, kiedy osoby blisko związane z rodziną, na przykład dziadkowie, w zastępstwie rodziców zajmują się dzieckiem¹¹.

Według stanu na koniec 2017 r. na terenie Polski funkcjonowało 1168 placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej, w tym 1155 placówek opiekuńczo-wychowawczych, 10 regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych oraz 3 interwencyjne ośrodki preadopcyjne.

W rodzinnej pieczy zastępczej przebywało 55 761 dzieci, przy czym opiekę nad nimi sprawowało 37 201 rodzin zastępczych oraz 571 rodzinnych domów dziecka. Większość rodzin zastępczych to rodziny spokrewnione – 64,3%, następnie niezawodowe – 30,1% i zawodowe – 5,6%. Często funkcję rodziny zastępczej pełniła osoba samotna – 44,1%, a część rodzin zastępczych, przeważnie spokrewnionych, było prowadzonych przez osoby w wieku powyżej 70 lat – 7,1%¹². Trzeba na te rodziny zwrócić szczególną uwagę, ponieważ osoby samotne i osoby starsze mogą mieć mniejszą możliwość wsparcia wychowanka, również w momencie uzyskania pełnoletności i usamodzielnienia. Kontakt osoby starszej z podopiecznym utrudniają dodatkowo różnice pokoleniowe. Warto zauważyć, że 64,3% rodzin zastępczych stanowią rodziny spokrewnione, czyli według ustawy z 2011 r. (art. 41) wstępni lub rodzeństwo dziecka, czyli osoby będące bardzo bliskimi krewnymi. Zatem problem, który doprowadził do zabrania dziecka biologicznym rodzicom, ma miejsce w tej samej rodzinie.

W tabeli 2 przedstawiono liczbę osób opuszczających instytucjonalną pieczę zastępczą w 2017 r. w Polsce z podziałem na województwa.

Osoby opuszczające pieczę instytucjonalną biorące udział w procesie usamodzielnienia mogą powrócić do rodziny naturalnej lub mogą założyć własne gospodarstwo domowe (w przypadku przystąpienia do procesu usamodzielnienia można ich sytuację łatwo monitorować, ponieważ składają sprawozdania). Jest także grupa wychowanków, która nie przystąpiła do programu usamodzielnienia (tabela 2), są to wychowankowie określani jako „pozostali”.

W tabeli 3 przedstawiono liczbę usamodzielniających i nieusamodzielniających się osób w pieczy rodzinnej¹³.

¹¹ D. Pitcher, *When Grandparents Care*, Plymouth, Plymouth City Council Social Service, 1999.

¹² *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2017 roku*, GUS, Warszawa 2018, s. 26.

¹³ Tabela przedstawiająca liczbę osób opuszczających pieczę rodzinną różni się od tabeli przedstawiającej liczbę osób opuszczających pieczę instytucjonalną jedną kolumną „nieusamodzielnione”, która występuje tylko w tabeli przedstawiającej osoby opuszczające pieczę rodzinną. Z rodzinnej pieczy, szczególnie, jeśli

Tabela 2. Osoby opuszczające instytucjonalną pieczę zastępczą według województw (stan w dniu 31 XII 2017 r.)

WOJEWÓDZTWA		Wychowankowie powyżej 18. roku życia			
		usamodzielnieni		pozostali	razem
		powrócili do rodziny naturalnej	założyli własne gospodarstwo		
POLSKA	2016	1041	1139	218	2398
	2017	966	1114	236	2316
Dolnośląskie		92	94	33	219
Kujawsko-pomorskie		85	91	19	195
Lubelskie		36	58	17	111
Lubuskie		26	44	1	71
Łódzkie		45	64	20	129
Małopolskie		76	76	18	170
Mazowieckie		99	101	24	224
Opolskie		28	30	6	64
Podkarpackie		51	39	5	95
Podlaskie		19	25	4	48
Pomorskie		72	94	12	178
Śląskie		117	154	37	308
Świętokrzyskie		21	27	8	56
Warmińsko-mazurskie		76	80	12	168
Wielkopolskie		77	71	10	158
Zachodniopomorskie		46	66	10	122

Źródło: stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2017-roku,10,9.html.

Tabela 3. Osoby opuszczające rodzinną pieczę zastępczą w roku sprawozdawczym według województw (stan w dniu 31 XII 2017 r.)

WOJEWÓDZTWA		Osoby powyżej 18. roku życia				
		usamodzielnione			nieusamodzielnione	razem
		powrócili do rodziny naturalnej	założyły własne gospodarstwo	pozostałe		
POLSKA	2016	218	1792	294	1123	3427
	2017	207	1931	314	1179	3631
Dolnośląskie		29	200	41	60	330
Kujawsko-pomorskie		16	145	13	36	210
Lubelskie		7	63	12	69	151

to rodzina spokrewniona, można nie usamodzielnic się, tak samo jak w każdym domu, w którym osoba kończy 18 lat. Z pieczy instytucjonalnej wychowanek nie może się nie usamodzielnic.

WOJEWÓDZTWA	Osoby powyżej 18. roku życia				
	usamodzielnione			nieusamodzielnione	razem
	powrócili do rodziny naturalnej	założyły własne gospodarstwo	pozostałe		
Lubuskie	11	89	3	36	139
Łódzkie	10	134	12	149	305
Małopolskie	19	99	39	62	219
Mazowieckie	18	193	41	105	357
Opolskie	6	34	17	26	83
Podkarpackie	24	86	14	20	144
Podlaskie	2	42	10	43	97
Pomorskie	6	166	20	97	289
Śląskie	25	262	48	178	513
Świętokrzyskie	4	39	9	32	84
Warmińsko-mazurskie	4	111	9	68	192
Wielkopolskie	13	152	25	104	294
Zachodniopomorskie	13	116	1	94	224

Źródło: stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2017-roku,10,9.html.

Rocznie pełnoletniość osiąga 5–6 tysięcy spośród około 70 tysięcy wychowanków przebywających w pieczy zastępczej (tabela 1). Występują duże różnice w liczbie osób, które wracają do rodziny naturalnej z pieczy instytucjonalnej i rodzinnej. Z pieczy rodzinnej powraca do rodzin biologicznych niewielu wychowanków, a z pieczy instytucjonalnej znacznie więcej. Wynika to z trudności usamodzielnienia z pieczy instytucjonalnej. Najczęściej jedynym miejscem, które wychowanek zna, gdzie może mieszkać, jeśli nie zostanie mu przyznane żadne mieszkanie, jest rodzina biologiczna, z której został zabrany do pieczy zastępczej.

3. Proces usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej

Usamodzielnienie wychowanka trwa formalnie od 18. do 25. roku życia. Często osoby zaangażowane w proces usamodzielnienia dopiero zaczynają zastanawiać się nad tym, że podopieczny musi rozpocząć samodzielne życie, w momencie przygotowania planu usamodzielnienia, czyli kilka miesięcy przed 18. urodzinami. Samo sformułowanie „usamodzielnienie” budzi spore wątpliwości, co do jego trafności. W 2015 r. w Biurze Rzecznika Praw Dziecka grupa specjalistów i praktyków przygotowywała rekomendacje do zmian przepisów dotyczących pomocy wychowankom opuszczającym pieczę zastępczą. Zespół ten uznał, że usamodzielnienie

nie jest wydarzeniem jednostkowym, jest to raczej „usamodzielnianie”, czyli proces długotrwały¹⁴.

W Polsce wychowanek opuszcza pieczę zastępczą po osiągnięciu pełnoletności, przy czym jeżeli uczy się, może pozostać w niej do momentu ukończenia szkoły, którą już rozpoczął, za zgodą rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka lub dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej. Wychowanek może wtedy skorzystać z możliwości, jakie daje mu wejście do procesu usamodzielnienia lub może po prostu opuścić placówkę lub rodzinę zastępczą i iść swoją drogą, nie korzystając z pomocy instytucji wspierającej wychowanków.

Po wejściu w życie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, zauważalny jest wzrost liczby pełnoletnich wychowanków, którzy chcą przedłużyć okres pozostawania w pieczy zastępczej i nie chcą, przede wszystkim ze względu na brak mieszkania, brak zatrudnienia lub zatrudnienie niestabilne, rozpocząć życia na własną odpowiedzialność. Jest to sytuacja o tyle niepokojąca, że pełnoletni wychowankowie zajmują miejsca najczęściej w rodzinnej pieczy zastępczej, a tym samym brakuje miejsc dla młodszych dzieci. Jednocześnie jednak, patrząc na dobro usamodzielnianego wychowanka, pozostanie w pieczy zastępczej umożliwi kontynuowanie nauki i zdobycie kwalifikacji bez obawy o mieszkanie i utrzymanie. Pozostawanie, szczególnie w rodzinie zastępczej, wzmacnia poczucie przynależności do danej rodziny czy społeczności. Trudno jest wyjść w dniu 18. urodzin w świat, który dla wychowanków pieczy zastępczej nie jest łatwy, głównie ze względu na sytuację rodzinną, która spowodowała, że młody człowiek zamiast w domu rodzinnym, dorastał w placówce lub rodzinie zastępczej. Badania pokazują, że nawet najbardziej dojrzała młodzież na rok przed opuszczeniem placówki, ujawnia wysoki poziom lęku, agresji, niechęci do zmian¹⁵. Człowiek będący w takiej sytuacji potrzebuje wzmocnienia i wsparcia, aby nie musiał obawiać się o swoją przyszłość.

Najpóźniej miesiąc przed osiągnięciem pełnoletności osoba usamodzielniana¹⁶ wspólnie z opiekunem usamodzielnienia¹⁷ spisuje indywidualny program usamodzielnienia (IPU). Program ten określa obowiązki osoby usamodzielnianej, w tym: formy uzyskania wykształcenia, podjęcia zatrudnienia, uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych, uzyskania należnych świadczeń wraz z terminem ich

¹⁴ T. Polkowski, *Usamodzielnianie wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2015, 8.

¹⁵ *State Policies to Help Youth Transition Out of Foster Care*, National Governors Association, Center for Best Practices, USA, www.nga.org.

¹⁶ Osoba usamodzielniana – osoba opuszczająca, po osiągnięciu pełnoletności, pieczę zastępczą, instytucjonalną lub rodzinną.

¹⁷ Opiekun usamodzielnienia – osoba wspierająca wychowanka pieczy zastępczej w procesie usamodzielnienia. Jest to osoba wskazana przez wychowanka, która wyrazi zgodę na pełnienie tej funkcji i zostanie zaakceptowana przez PCPR.

realizacji. W przypadku zmiany sytuacji życiowej osoby usamodzielnianej, może ona wraz z opiekunem usamodzielnienia dokonać zmian w programie, a następnie przedstawić go do zatwierdzenia w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie. Jeśli osoba usamodzielniana nie wykonuje tych obowiązków, może spowodować to odmowę lub zawieszenie wypłacania świadczeń pieniężnych. Wszyscy wychowankowie, którzy chcą brać udział w usamodzielnieniu i otrzymywać finansowe wsparcie, muszą mieć sporządzony indywidualny program usamodzielnienia. W wielu przypadkach program ten ma charakter formalny i jedynym jego celem jest uzyskanie świadczeń. Nie ma wzorca indywidualnego programu usamodzielnienia, szczególnie, jeśli opiekun usamodzielnienia jest słabo przygotowany merytorycznie do tej roli, wzorzec taki byłby pomocny. Występują liczne przypadki niewywiązywania się z programu, a około 14% wychowanków nawet zaprzestaje jego realizacji.

Opiekun usamodzielnienia to funkcja społeczna i często są to osoby spokrewnione z usamodzielnianym wychowankiem. Opiekunowie nie mają w wielu przypadkach odpowiednich kwalifikacji merytorycznych do pełnienia tej roli. Również wychowawcy placówek, w których dzieci przebywały, godzą się często, aby zostać opiekunem usamodzielnienia, ale ze względu na własne obowiązki, nie mają czasu dla wychowanka, który opuścił już placówkę. Specjaliści podkreślają, że rola opiekuna usamodzielnienia jest bardzo ważna, ponieważ wychowankowie nie mają do kogo zwrócić się po opuszczeniu pieczy zastępczej.

Według badań efektywności planów usamodzielnień w Stanach Zjednoczonych¹⁸ istnieją cztery podstawowe strategie w przygotowaniu wychowanków do samodzielnego życia. Pierwsza z nich to systemowe i systematyczne badanie i wzmocnianie kompetencji wychowanka, czyli analiza mocnych stron i potrzeb, a następnie budowa indywidualnego planu. Druga to trening umiejętności życiowych. Trzecia strategia to indywidualne, emocjonalne zaangażowanie opiekunów w zaspokajanie odpowiednich potrzeb i wyposażenie podopiecznego w kompetencje. Bliskie więzi pomagają wzmocnić także poczucie bezpieczeństwa, a wychowanek w sytuacjach kryzysu wie, że ma na kogo liczyć i nie jest sam. Czwarta strategia to tworzenie odpowiedniego systemu wsparcia. Jest to praca nad zapewnieniem relacji z członkami rodziny i innymi ważnymi osobami. W zachodnich systemach pomocy społecznej mówi się nie o samodzielności, ale raczej współzależności, o „*interdependence*”. Amerykańskie badania pokazują, że skuteczność usamodzielniania zależy przede wszystkim od sieci relacji stworzonych przez młodego człowieka, z której z jednej strony sam korzysta, a z drugiej jest jej potrzebny.

¹⁸ K.A. Nollan, *What Works in Independent Living Preparation for Youth in Out-of-home care*, w: *What Works in Child Welfare*, Washington 2000, CWLA Press, za: T. Polkowski, *Usamodzielnienie wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2015, 8.

W świetle dobrych praktyk zagranicznych dotyczących usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej, na uwagę zasługuje Karta Usamodzielnienia, dokument ogłoszony przez brytyjski Departament Edukacji w 2012 r. Karta Usamodzielnienia jest zbiorem wskazówek dla władz lokalnych, aby potrafiły jak najlepiej traktować usamodzielniającego się wychowanka. W Karcie Usamodzielnienia napisano, że władze będą szanować tożsamość wychowanka, wierzyć w niego, słuchać, informować, wspierać, że znajdą mu dom oraz będą przyjaciółmi absolwenta pieczy zastępczej. Karta Usamodzielnienia pokazuje, co ważne jest w usamodzielnianiu, co powinno być spełnione, aby młody człowiek mógł wzrastać i dobrze poczuć się w nowej sytuacji, jako dorosła i samodzielna osoba. Brytyjska Karta Usamodzielnienia stanowi, że nawet, jeśli formalna współpraca dobiegnie końca, władze lokalne nie zapomną o wychowanku i nadal będą mu pomagać, co jest szczególnie istotne w przypadku osób, które wsparcia nie otrzymają od swojej rodziny¹⁹.

4. Pomoc udzielana osobom opuszczającym pieczę zastępczą w Polsce

Pomoc na usamodzielnienie przysługuje osobie opuszczającej, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną. Rozwiązania w zakresie pomocy w usamodzielnianiu wprowadzone ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. sprowadzają się głównie do doraźnej pomocy finansowej, utrzymywanej na minimalnym poziomie, która nie zapewnia bezpiecznych warunków rozwoju²⁰.

Pomoc udzielana jest usamodzielniającym się wychowankom przez Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie w następujących formach:

1. **Pieniężnej na usamodzielnienie** – pomoc przyznawana jest osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 złotych. Jeżeli dochód jest wyższy, można pomocy udzielić, jeżeli jest to uzasadnione sytuacją mieszkaniową osoby usamodzielnianej, jej sytuacją dochodową, majątkową lub osobistą. Wysokość przyznanej pomocy uzależniona jest od okresu pobytu osoby usamodzielnianej w pieczy zastępczej oraz od tego, czy opuszcza rodzinę spokrewnioną, czy inną formę pieczy zastępczej. Najwyższa kwota przysługuje osobom opuszczającym pieczę inną niż rodzina spokrewniona, przebywającym w pieczy

¹⁹ assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/264694/Care_leavers_charter.pdf.

²⁰ Informacja o wynikach kontroli NIK, *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, Nr ewid. 189/2014/P/14/45/KPS.

zastępczej ponad 3 lata, i wynosi nie mniej niż 6939 zł, podczas gdy w przypadku osoby opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną jest to kwota nie mniejsza niż 3470 zł. Pomoc na usamodzielnienie może zostać wypłacona, w zależności od ustaleń indywidualnego programu usamodzielnienia, jednorazowo lub w ratach, nie później jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25. roku życia. Ustawa nie precyzuje dokładnie, na co środki mogą być przeznaczone. To dobre rozwiązanie, ponieważ każdy wychowanek ma inne potrzeby i trudno je wszystkie przewidzieć, ale zdarza się, że w pierwszej kolejności wychowanek kupuje telewizor, a nie garnki, talerze czy pościel, których nie posiada. Ważne, aby opiekun usamodzielnienia oraz pracownik PCPR doradzili wychowankowi, na co przeznaczyć przyznaną pomoc.

2. **Pieniężnej na kontynuowanie nauki** – uzależniona od złożenia wniosku oraz posiadania zatwierdzonego indywidualnego programu usamodzielnienia. Jest to kwota 526 zł miesięcznie, wypłacana przez cały rok kalendarzowy, jeśli wychowanek przedstawia zaświadczenia ze szkoły potwierdzające, że kontynuuje naukę. Z tej pomocy wychowankowie korzystają najczęściej. Wielu wychowanków zapisuje się do szkoły tylko po to, aby otrzymać świadczenie.
3. **Pieniężnej na zagospodarowanie** – jest to pomoc wypłacana jednorazowo, nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25. roku życia, w wysokości nie niższej niż 1577 zł, a w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności w wysokości nie niższej niż 3154 zł. Pomoc ta może być przyznana w formie rzeczowej. Pomoc na zagospodarowanie jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł. W przypadku, gdy dochód ten przekracza kwotę 1200 zł, można przyznać pomoc na usamodzielnienie lub pomoc na zagospodarowanie, jeżeli jest to uzasadnione jej sytuacją mieszkaniową, dochodową, majątkową lub osobistą.
4. **Pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych**, w tym w mieszkaniu chronionym – osoby, które opuszczają pieczę zastępczą, często starają się o mieszkanie z zasobów gminy, jednak mieszkań jest zbyt mało. Czasami na okres przejściowy, nie dłuższy niż rok, przyznaje się osobie opuszczającej pieczę zastępczą, mieszkanie chronione.
5. **Pomocy w uzyskaniu zatrudnienia** – wielu wychowanków rejestruje się jako osoby bezrobotne. Utrudnieniem w znalezieniu pracy jest brak odpowiednich kwalifikacji. Poziom wykształcenia wychowanków często jest bardzo niski, brak lub bardzo krótki staż pracy. PCPR pomaga w znalezieniu zatrudnienia poprzez wsparcie osób poszukujących pracy.

W świetle przedstawionych zasad przyznawania pomocy, wychowanek nie ma zagwarantowanego niewielkiego nawet przychodu w dniu opuszczenia pieczy zastępczej. Początkowy okres nie jest zabezpieczony, a na przyznanie środków trzeba czekać. Zapewnienie jakichkolwiek środków pieniężnych natychmiast po wyjściu z placówki lub opuszczeniu rodziny zastępczej wydaje się nawet ważniejszy niż późniejsza pomoc na usamodzielnienie czy zagospodarowanie. Ten sam postulat dotyczy mieszkania. Wychowanek powinien mieć poczucie, że nie będzie w sytuacji, kiedy nie ma gdzie mieszkać, czy nie będzie miał za co kupić jedzenia następnego dnia.

Praktycznych wniosków dostarczyła przywołana już kontrola NIK przeprowadzona w 2014 r., której przedmiotem było zbadanie, w jaki sposób udzielana była pomoc na usamodzielnienie pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Badania kontrolne koncentrowały się głównie na zagadnieniach związanych ze skutecznością pomocy. Oceniono, że rozwiązania w zakresie pomocy sprowadzają się głównie do doraźnej pomocy finansowej i że nie istnieje skuteczny system pomocy dla usamodzielniających się wychowanków. Stwierdzono, że wysokość kwot pomocy nie jest wystarczająca, szczególnie, jeśli mieszkanie przyznane wychowankowi wymaga gruntownego remontu. Samorządy nie przyznają dodatkowych środków, pomimo tego, że mają taką możliwość.

Kontrola NIK pokazała, że wychowankowie nie dotrzymują terminów wskazania opiekuna usamodzielnienia. Jest to dla nich trudne, często nie mają nikogo znajomego, dorosłego, odpowiedniego do pełnienia takiej funkcji.

W Polsce działają organizacje pozarządowe, które mają duże doświadczenie w usamodzielnianiu wychowanków pieczy zastępczej. Najbardziej doświadczoną w usamodzielnianiu fundacją jest Fundacja Robinson Crusoe, której najważniejsze programy wspierające młodych ludzi opuszczających pieczę zastępczą to „Wehikuł usamodzielnienia” i „Asystent usamodzielnienia”²¹. Fundacja nawiązując do doświadczeń innych krajów, przeprowadziła badanie kompetencji wychowanków, uwzględniając również kompetencje budowania i podtrzymywania relacji, co jest szczególnie ważne dla wychowanka, aby mógł znaleźć swoje miejsce wśród innych ludzi. Ciekawym programem jest „Q samodzielności” prowadzony przez Gdańską Fundację Inicjatyw Społecznych²², w którym wychowanek ma swojego mentora, bliską osobę wspierającą. Ważne jest, aby oprócz środków na usamodzielnienie czy zagospodarowanie, nauczyć się współdziałać i współpracować z ludźmi, wtedy każdy problem łatwiej jest rozwiązać, łatwiej znaleźć pracę, poradzić sobie na swojej nowej drodze życia.

²¹ www.fundacjarobinson.org.pl.

²² www.gfis.pl.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy sytuacji osób usamodzielnianych w Polsce, można dojść do wniosku, że usamodzielnienie wychowanków pieczy zastępczej jest problemem społecznym dotychczas nie w pełni rozwiązany, ponieważ system usamodzielnienia nie działa skutecznie. W systemie usamodzielnienia należy poprawić następujące elementy:

1. Pomoc osobie usamodzielnianej powinna być bardziej spersonalizowana.
2. Podstawą regularnej, comiesięcznej pomocy finansowej jest kontynuacja nauki przez osobę usamodzielnianą. Osoby usamodzielniane powinny mieć możliwość przerwy w nauce i nadal otrzymywać świadczenia, szczególnie, jeśli przerwa w nauce wynika z uzasadnionych przyczyn.
3. Aby otrzymać jednorazową pomoc na zagospodarowanie i usamodzielnienie, zarobki osoby usamodzielnianej nie powinny przekroczyć 1200 zł, czyli muszą być mniejsze od płacy minimalnej. Nie powinni być faworyzowani wychowankowie, którzy pracują mało lub nie rejestrują swoich dochodów.
4. Wejście do programu usamodzielnienia często nie jest uzależnione tylko od wychowanka, a w momencie, kiedy przebywa jeszcze w placówce czy rodzinie zastępczej, od wielu innych osób. Wychowanek powinien mieć możliwość wejścia do programu, nawet, jeśli nie udało się to w momencie opuszczenia pieczy zastępczej.
5. Brakuje mieszkań socjalnych, jak również mieszkań chronionych. Nie każdy od razu po ukończeniu 18 lat musi mieć oddzielne mieszkanie, ale każdy powinien mieć swoje miejsce, gdzie spokojnie może rozpocząć dorosłe życie. Żaden z wychowanków nie powinien być zagrożony bezdomnością i nie powinien obawiać się bezdomności. To jeden z najważniejszych obszarów do poprawy w pracy z wychowankami opuszczającymi pieczę zastępczą.
6. Młody człowiek, opuszczający pieczę zastępczą, powinien mieć zapewnione bezpieczne warunki rozwoju i każdego dnia zabezpieczone przynajmniej środki na zakup podstawowych artykułów żywnościowych od pierwszego dnia po opuszczeniu pieczy zastępczej.

THE PROCESS OF TRANSITION INTO INDEPENDENT LIVING OF MATURE PEOPLE LEAVING FOSTER CARE IN POLAND

Abstract

The article presents the process of transition into independent living of mature people leaving foster care in Poland, both family and institutional. The first part discusses legal aspects, and then statistical data related to the foster care leaving process. In the next part of the article the process itself is being analysed as well as the main issues and the benefits available from the state. The last section contains conclusions and recommendations related to the efficiency of the process of transition into independent living of foster care leavers in Poland.

Keywords: process of transition into independent living, foster care, residents of foster care

Bibliografia

1. Andrzejewski M., *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 2007.
2. Andrzejewski M., *Rozważania o tożsamości zastępczego rodzicielstwa (i kilku drobniejszych sprawach)*, w: *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*, red. D. Trawkowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2011.
3. Badora S., *Rodziny i instytucje w opiece zastępczej*, w: *Rodzina polska na przełomie wieków: przeobrażenia, zagrożenia, patologie*, red. J. Żebrowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 314–320.
4. Biehal N., Clayden J., Stein M., Wade W., *Moving On: Young People and Leaving Care Schemes*, HMSO, London 1995.
5. Bieńko M., *Wychowanek domu dziecka jako odbiorca procesu usamodzielnienia*, w: *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, red. A. Kwak, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
6. Chrzanowska P., *Proces usamodzielnienia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – wybrane aspekty*, „Studia BAS” 2017, nr 2(50), s. 147–168.
7. Kwak A., *Kreatorzy procesu usamodzielnienia*, w: *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, red. A. Kwak, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
8. Morgan R., *Young People's Views on Leaving Care: What Young People In, and Formerly In, Residential and Foster Care Think About Leaving Care*, Commission for Social Care Inspection, Newcastle 2006.

9. Pitcher D., *When Grandparents Care*, Plymouth City Council Social Service, Plymouth 1999.
10. *Polityka społeczna*, red. A. Kurzynowski, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2001.
11. *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej*, red. A. Żukiewicz, Wyd. Edukacyjne Akapit, Toruń 2011.
12. Rostowska T., Miłkowska A., *Specyfika wychowania w rodzinie zastępczej*, w: *Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia*, red. H. Marzec, M. Pindera, t. 2, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej, Piotrków Trybunalski 2007, s. 35–43.
13. Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
14. Zmysłowska M., *Nie (kochane) dzieci w rodzinach zastępczych*, w: *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności: szanse, zagrożenia, patologie*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 236–247.
15. Zmysłowska M., *Proces usamodzielniania wychowanków opieki zastępczej w powiecie olsztyńskim*, w: *Dziecko w zmieniającej się przestrzeni życia: obrazy dzieciństwa*, red. J. Izdebska, J. Szymanowska, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2009, s. 315–327.
16. *Z opieki zastępczej w dorosłe życie: założenia a rzeczywistość*, red. A. Kwak, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.